

Юбилей и канон

Емил Димитров

1. Юбилеят и културата. Генезис, смисли и препратки

Юбилеят е акт на *сакрализация на светското*: лице или събитие.

Оправдано е очакването ни, че генезисът на юбилея е свързан с някои аспекти и етапи на религиозното съзнание. За първи път го откриваме още в текстовете на Ветхия завет; тук „юбилейната година“ е един от забележителните и много интересни социални институции. Постановленията, които се отнасят до юбилея и го регламентират, са концентрирани в т. нар. „свещенически кодекс“ в 25 глава на книга Левит, третата книга на Тората. „Това е юбилей: свещен да бъде той за вас“ (Лев. 25:12); обявява се на всяка петдесета година – понеже тя, според закона, следва след изтичането на „седем седемгодишнини“ или „седем съботни години“, т. е. 49 години, и се възвестява след тях на следната година в деня на всеопрощението (йомкипур) чрез свирене на рог по цялата страна (тъкмо от „йовел“, думата за „рог“, „тръба“, „тръбен звук“ идва и думата „юбилей“): „затръбете с тръба по цялата ваша земя“ (25:9) – заповядва Бог на Моисей на планината Синай. Същността на юбилейната година се свежда до освобождаване на робите и връщане на парцелите земя на първоначалните им собственици (т. е. те се освобождават от ипотеките през предходните години до юбилея):

„И осветете петдесетата година и обявете свобода по земята на всичките ѝ жители“; „в юбилейната година всеки да се върне във владението си“ (25: 10, 13).

За отбелязване е, че юбилейната година е започвала не напролет, а наесен, в десетия ден от седмия месец (tischri) от еврейския календар (25:9). Тук като че има едно непреднамерено внушение: юбилеят е по времето, когато се събират плодовете.

В юбилея се отразяват косите лъчи на Слънцето, което захожда (по Достоевски).

Така или иначе, от вехтозаветно време води началото си традицията за 50-годишният юбилей; тъкмо това е юбилеят *par excellence*.¹

¹ Макар и да е встрани от нашата тема, нека все пак попътно отбележим, че юбилейната година в Стария завет подлежи и на чисто богословска интерпретация; в нея се съзира първообразът на онази „благоприятна Господня година“, когато Месията, помазан от Духа Божий, ще се яви, за да „благовестява на бедните, да изцелява съкрушени по сърце, да проповядва на пленени освобождение и на затворени – отваряне на тъмница“ (Ис. 61:1–2). Точно този откъс от книгата на пророк Исаия прочита Иисус в синагогата на Назарет, като така косвено посочва, че тъкмо Той е този Месия (вж. Лук. 4:16–20).

Практиката на юбилея в европейската култура обаче не е пряко свързана със строзаветната традиция, а с историята на католическата църква, а по-точно: той е рефлекс на религиозното възраждане в Италия, предизвикано от дейността и проповедта на св. Франциск Асизки (1181–1226). Призивите му за бедност и простота и за следване на евангелските повели, стремежът към търсене на покаяние и опрощение намират благодатна почва сред широки слоеве от вярващите. Тъкмо той, религиозният народ, „учредява“ юбилея: в края на 1299 г. в Рим се разпространил слухът, че ще бъде дадена масова индулгенция на всички вярващи, които биха отишли да почетат гробовете на св. апостоли Петър и Павел. На 1 януари 1300 г. огромна тълпа нахлула в базиликата във Ватикана и се събрала пред гроба на Св. Петър с надежда да получи „пълно опрощение на всички свои грехове през следващите дни и за изтеклите сто години“². Заедно с това се разпространила и легендата, че преди сто години, през 1200 г., е била дадена такава индулгенция от папата (нещо, което не отговаря на истината). Управляващият по това време папа Бонифаций VIII (1294–1303)³ решил да не оспорва, а да „прехване“ инициативата отдолу и да даде ясна каноническа форма на утвърждавания от мълвата обичай. Така още на 22 февруари 1300 г. той издава своята була *Antiquorum habet fides* („Имай вяра на старците“), чрез която направил народната воля своя и така учредил юбилея: *Anno santo*, светата година. В булата не се казва нищо за произхода на обичая, само се изказва мисълта, че чрез посещението на базиликите на първовърховните апостоли на тях им се оказва голяма чест, а това е много важно за духовния живот на поклонниците. Предвид на тези обстоятелства папа Бонифаций VIII обявява за юбилейна всяка стотна година, през която посетителите на двете базилики⁴ (определено е жителите на Рим да извършват поклонничеството 30 дни поред, а пришълците – 15 дни), отишли с истинско покаяние и изповед, получават пълна индулгенция. Сред вярващите от Западна Европа булата на папа Бонифаций VIII среща горещо одобрение, а поклонниците в Рим през юбилейната година наброяват стотици хиляди.

Юбилеят е свързан с поклонничеството⁵, в него – дори и в чисто светския му „прочит“ – винаги е налице поклонението пред някакви „мощи“, а той винаги се осъществява в някакво сакрализирано – дори ситуативно – пространство.

² Рендина К. Ватиканът: история и тайни. С.: Рива, 2006, с. 276. За зараждането и развитието на юбилея в Католическата църква вж.: пак там, с. 275–283.

³ За него по-подробно вж.: *Rendina C. I papi: storia e segreti*. Roma, 1993, p. 413–420.

⁴ Става дума за базиликите „Сан Пиетро“ („Св. Петър“) във Ватикана и „Сан Паоло фуори ле мура“ („Св. Павел извън стените на града“) към които по-късно са прибавени и „Сан Джовани ин Латерано“ (за юбилея през 1350 г. от папа Климент V) и „Санта Мариа Маджоре“ (за юбилея през 1400 г. от папа Бонифаций IX). И днес четирите големи римски базилики имат особен статус сред стотиците храмове във „вечния град“.

⁵ Вж.: *Димитров Ив. Ж. Християнското поклонничество – теория и практика*. – В: *Духовна култура*. Год. LXXXI. 2001. № 3, с. 1–11.

Това, че юбилеите първоначално се определят на всеки 100 години, вероятно донякъде е отглас и на културната памет: древните римляни на всеки сто години са организирали свои особени „столетни игри“ (*ludi saeculares*), на които в храмовете са отправяни молитви към боговете за процъфтяване на римската империя и за благополучието на римския народ, а три дни и нощи са давани различни представления в храмовете и на публичните места. Както и да е, но предписаното от папа Бонифаций VIII всъщност не е изпълнено нито веднъж – не поради това, че не е имало юбилеи в следните стотни години, а по друга причина: юбилеят бързо почва да се „дели“. Краткостта на човешкия живот и желанието за повторение на успеха на първия юбилей са били повече от достатъчен мотив за папа Климент VI (1342–1352) да обяви с булата си *Unigenitus Dei filius* съкращаване на юбилея на 50 години, като се позовавал тъкмо на старозаветната практика, на особеното значение на числото 50 в Библията и на това, че Св. Дух снизхожда върху апостолите точно на 50 ден след Възкресение Христово (Петдесетница, денят на създаване на Църквата). Но и новият установен ред не е спазен: папа Урбан VI (1378–1389), отново позовавайки се на краткостта на човешкия живот, намалява юбилея на 33 г. – като спомен и в чест на продължителността на земното съществуване на Спасителя (на това основание третият юбилей е честван през 1390 г.). Следващите юбилеи са отбелязвани ту според 50-годишния, ту според 33-годишния цикъл, а това, разбира се, е създавало известни проблеми на привикналата към еднообразен ред Католическа църква. Папа Павел II (1464–1471) установява окончателно този ред: с булата *Ineffabilis providentia* (1471) се предписва ритъмът от юбилеи на всеки 25 години; оттогава до днес този ред е непроменен.

Какво можем да „извлечем“ от идеята и практиката на юбилея, което да е важно за нашата тема?

Първо, очевидна е тенденцията за „антропологизиране“ на юбилея: той се съизмерва с физическите параметри на човешкия живот, като все повече се нагажда към измененията в неговата динамика – още в зараждането на юбилея е заложена възможността за неговото раздробяване и дележ: в най-активните юбилейни десетилетия за българската култура не е изключение да се отбелязват „неточни“ юбилеи – 15, 35, 45-годишна творческа дейност. Все пак можем да фиксираме известна йерархия на юбилеите – 50-годишният запазва своето първенство като „пълен“, истински юбилей, а 25-годишният – като един вид „подготовка“, репетиция към него, като предпремиера. Ето защо по време на тържествата за нечия 25-годишна дейност на юбилярите често се пожелава да доживеят 50-годишен юбилей, с което те като че биха изпълнили мисията си и биха получили пълно признание, „увенчаване“. За отбелязване е още тук, че българската култура има отчетливо доловимо предпочитание към „малките“ юбилеи, свързани с „нине здравствующи“ дейци. С обрънатостта към живия като че се компенсира донякъде изначалната „некрофилия“ на славянската култура изобщо, за която патетичното отдаване на почит към мъртвия е смислово несравнимо по-важно от любовната,

загрижена внимателност към живия. Това изместване на акцента може да се обясни и с друго, а именно с това, че българската култура (в това число и литературата) формира своя Пантеон „в движение“, с известно закъснение по отношение на големите европейски култури, т. е. тя не е разполагала с време за „пресяване“ и грижливо подреждане на своя канон. От друга страна, поради специфичната историческа съдба, в България е засилен интересът към милениума, хилядолетните юбилеи; всъщност тъкмо с тях е свързано и „учредяването“ изобщо на юбилея, и най-устойчивата му и утвърдена традиция у нас.

В юбилея може да бъде доловен известен миленаристичен патос; в него има стремеж за надмогване на времето, оставайки вътре в самото него.

Второ, юбилеят и системата, „мрежата“ от юбилеи задават друг „ритъм“ на времето: те като че правят пробив в зададената му линейна, финалистична устременост: юбилеят като че „връща“ на времето забравената му цикличност, кръговост; цикличността на припомнянето, рефлектираща в юбилея, „окръгля“ времето и вътрешно го завихря. То продължава да е устремено напред, но вече има „възли“ по себе си, и като че се движи, изкачвайки определени юбилейни стъпала (например – 1000, 2000, 2500 и т. н. години от основаването на Рим); така то като че се „оттласва“ от определено събитие, деяние, личност, „оживява“ се, присвоява се.

Юбилеят „спира“ времето и вътрешно го трансформира.

Трето, юбилеят е празник; той е брънка от нов празничен кръг, или по-точно – развитата „мрежа“ от юбилеи образува, „носи“ периодически повтарящия се празничен цикъл на времето. Разбира се, едва ли ще е погрешно да кажем, че това е официализираната, институционализирана празничност; под това обаче не бива да разбираме нещо „лошо“, непременно ретроградно, а изключително начинът за социално присъствие и валидиране на юбилея. Няма юбилей „насаме със себе си“, той предполага споделеност, общностност, социална ритуалност.

Юбилеят е социална институция на споделената празничност.⁶

Четвърто, възникнал и утвърдил се в европейската култура в рамките на Западната Църква, юбилеят по-скоро маркира началото на кризата на папството („пленьт“ на папите в Авиньон, практиката на получаването на индулгенции, свързана вътрешно с учредяването на юбилея и пр.), намерила своята кулминация и разрешение в епохата на Реформацията и Контрареформацията. Дори и окончателно „изваден“ от Църквата през XIX в. (симптоматично е съвпадението, че точно през този век

⁶ Терминът 'институция' използваме в разширителен, модерен смисъл; под институция се разбира „легитимирана социална група“, която „може да е семейство, игра или церемония“ (Дъглас М. Как мислят институциите. С., 2004, с. 55). Може да се прави разлика между „своите“ и усвоените „чужди“ юбилеи. Ако първите са институция за йерархизиране и социално признание на „своето“, то в другия случай той е „социално-идеологическа институция“ на срещата между две литератури (Манолакев Хр. Пушкиновите юбилеи в България. – В: А. С. Пушкин и българската култура: Юбилеен сборник. С., 1999, с. 422).

Папството е отбелязало само два юбилея – тези през 1825 и 1900 г. – най-малко в сравнение с кой да е друг век след учредяването на юбилея през 1300 г.), юбилеят запазва – макар и опосредено – връзката си със сферата на сакралното. Несъмнено, утвърждаването на юбилея е част от процеса на секуларизация на културата, но все пак той стои на границата, отделяща сакралното и светското пространство. Юбилеят винаги като че сакрализира фигурата на юбиляря или пък съответното събитие, той като че пренася сакралността в сферите на културата. Повече от символично е това, че първият отбелязан юбилей у нас е точно тъй ориентиран, разполагайки се на границата между светско и сакрално: 1000-летието на българската Църква през 1870 г.

С това е свързан фактът, че юбилеят активно участва във формиране на историко-културния календар: църковният календар, по който живее традиционното общество, постепенно бива изгласан и се заменя от синтеза между историко-героичния и национално-културния календар; наченките на тази тенденция може да бъде видяна в някои календари от Възраждането⁷ – например знаменитият календар на Хр. Ботев за 1875 г.⁸ – в които имена от национално-просветния, дори революционния кръг се „монтират“ безпроблемно в традиционния православен календар. Юбилеят е организиращият принцип на културния календар, а юбилярът е нещо като „светецът“ на културата; попаднал веднъж в „календара“, нему периодично (в идеалния случай – ежегодно) се отдава почит и припомняне, извършват се определени ритуали, „свещенодействия“. Оттук – особените „житийни“, елейни обертонове в разказа за чествания културен „герой“; биографията на юбиляря – това всъщност е неговото *квази-житие*.

И, последно, *юбилеят е власт*: не толкова в смисъл, че чрез юбилея писателят (или творецът изобщо, историческият деец и пр.) сяда на трапезата на властта (макар че най-често става точно така), колкото в смисъл, че той поставя юбилейното лице или събитие в йерархично „горна“, висока позиция. Тук му е мястото да отбележим и това, че колкото повече литературата (или коя да е форма на културата) е обвързана с „властта“, със своята официализация, с публичните форми на своето битие, толкова по-голямо значение ще има юбилеят за утвърждаване на личността и творчеството на писателя (твореца).

Юбилеят е акт на *светска канонизация*; ето защо той е част от механизма, чрез който се формира канонът на българската литература.

Институцията на юбилея задава цикъла, ритъма на *социално утвърденото припомняне*.

⁷ Сrv.: *Аретов Н.* Национална митология и национална литература: Сюжети, изграждащи българската национална идентичност в словесността от XVIII и XIX в. С.: Кралица Маб, 2006, с. 432.

⁸ Вж. факсимиле на календара, в който за първи път е публикувана баладата „Хаджи Димитър“, в: *Ботев Хр.* Събрани съчинения в 3 т. Т. 1 / Под ред. на Цв. Унджиева. С.: Български писател, 1976 (снимки и факсимилета след с. 160).

2. Юбилеят: механизъм и организъм

Всяка институция формира механизъм, изработва алгоритъм за своето разгръщане и за реализация на намеренията и целите си.

Юбилейният механизъм е утвърждаващ механизъм, механизъм на включването.

Чрез него се изгражда и утвърждава Пантеонът на българската литература и култура.

Нека схематично опишем стъпките на юбилея, „алгоритъмът“, по който той се движи и разгръща.

Първо, в печата (т. е. „отдолу“, „от народа“ един вид) се появява някакво съобщение-призив за отбелязване на съответния юбилей, след което идеята бива подхваната от други периодични издания; с други думи, осъществява се *публичен дебат* относно обществената допустимост и културната коректност на съответния юбилей. Задвижването на юбилейния механизъм е немислимо без медиите и новите форми на публичност, които те предлагат. Юбилеят у нас „тръгва“ от медиите в двоен смисъл: първо, всеки юбилей първоначално се подготвя чрез медийна кампания; второ, институцията на юбилея и неговият механизъм за пръв път придобиват очертания тъкмо с първия юбилей – този на медиите – празнуването през 1894 г. на 50 годишнината на българската журналистика и паметта на нейния родоначалник Константин Фотинов (около 1790–1858). Тъкмо този юбилей се превръща в своеобразна „матрица“, която периодично бива пускана и усъвършенствана „в движение“; това е юбилеят, който намира непосредствено продължение (в първия Вазов юбилей от 1895 г.) и става истински родоначалник на традицията на юбилеите в България.⁹ Отбелязваните преди 1894 г. юбилеи носят епизодичен характер и притежават по-различна логика на своето разгръщане.

Второ, създава се инициативен юбилеен комитет (в случая с Ив. Вазов през 1920 г. комитетите дори са два! – единият е „книжовен“, възникнал от свободното сдружаване на научни и творчески корпорации, а другият – „организационен“, назначен от Министерството на народното просвещение), който изготвя съответната програма за отбелязване на юбилея и се ангажира с неговата подготовка. Юбилеят започва като свободна обществена (или корпоративна) инициатива, но невинаги завършва по същия начин. По неписано правило в определен момент държавата и нейните институции (най-вече – Министерството на народното просвещение и него-

⁹ Всъщност първият „малък“ юбилей, отбелязан у нас, е 25-годишнината от смъртта на Братя Миладинови; инициативата за него принадлежи на Книжовното дружество (вж.: Периодическо списание на БКД, Кн. XVI, с. 96), а възпоменателното тържество се провежда на 11 януари 1887 г. в черквата „Св. Неделя“ (тук е отслужена панихида, а митр. Климент Търновски произнася реч) и в зданието на Софийската класическа мъжка гимназия. За този юбилей, който така или иначе стои изолиран и няма непосредствено продължение, по-подробно вж.: *Стоянов В. Д.* Спомен за празнуването паметта на покойните братя Миладинови Димитр и Константин, на 11 януария 1887 в Средец. Б.д. Б.м. (отд. отпечатък). 25 с.

вият културен отдел) „прехващат“ инициативата и започват да „диктуват правилата“. Интересното е, че неумерено етатисткия характер на институцията на юбилея у нас не извиква възражения и протести, а конфликтите между общественост и държава по юбилейни поводи са голяма рядкост. През 20-те години на XX в. държавата изнема дори инициативата при отбелязване на редица юбилеи, като с това „затваря“ целия юбилеен цикъл. Ако все пак е разбираемо (макар и съвсем да не е задължително!) това, че при подготовката на един или друг юбилей на инициативния обществен комитет често се налага да търси държавна подкрепа за финансиране на различните юбилейни инициативи, то е не съвсем понятно доброволното делегиране на прерогативи и юбилейна легитимност, ако можем да се изразим така, на държавните институции; нещо повече: като че негласно се предпоставя йерархизиране на юбилеите (а значи – и на честванията творци или институции) в пряко съответствие с йерархията на държавните институции: един юбилей е толкова по-значим, колкото по-висша държавна институция е ангажирана с него. Идеалът тук, разбира се, е постигане на триединството: *цар – парламент – правителство*. Никак не е удивително, че поради своята престижност и възможности за влияние и реклама, които предлага, юбилеят предизвиква оправдан интерес в политико-властовите центрове; удивителна у нас обаче е като че културната нужда, интелектуалната потребност от държавна санкция и признание...

Трето, в предварително определения юбилеен ден се разгръщат поредица от юбилейни инициативи, централно място сред които заема юбилейното тържество (събрание). То става *задължително* в Народния театър (изключенията от това правило са през годините на ремонт на театъра след пожара през 1923 г.: юбилейните церемонии тогава се провеждат главно в Свободния театър), който някак естествено свързва идеята за народността с тази за държавността; Народният театър, тъй да се каже, е възплъщение на официалната, държавната „народност“ и е онзи *културен топос*, който в най-пълна степен съответства на идеята за ситуативната централност на събитието (т. е. юбилеят и юбилеят са в центъра на общественото внимание за деня) и на господстващото настроение на патетична приповдигнатост...

Самото юбилейно тържество се състои от две основни части: първо, *официално-тържествена част*, в която цари строг ред и последователност в сценария – тук можем да отчленим интродукция (изпълнение на химна, на юбилейна кантата, рецитация на написаното „по повод“ юбилейно стихотворение и пр.), доклад за делото на юбилея, оповестяване на официални адреси и приветствия; второ, *литературно-художествена част*, в която артисти изпълняват произведения на юбилея или части от тях, а също тъй звучат музикални композиции по творби на чествания автор или пък на сцената се представя тъй наречената „жива картина“ – микс от образи по различни творби, визуализация на словото.

След тържеството и кратка почивка за неговите герои и участници, следва празнично-„карнавалната“ част от юбилейния ден – банкет, вечеринка, илюминации, факелни шествия и пр.

Четвърто, юбилеят „заглъхва“ в поредица жестове – социално утвърдени форми на паметта и увековечаването – издаване на юбилейни сборници и антологии¹⁰, въздигане на паметници, паметни плочи и т. н. Така юбилеят като че се разтегля във времето; чрез поредицата съпътстващи и производни инициативи юбилярът заема „своето място“ в Пантеона на българската литература и култура, а впоследствие от културната памет бива изтласкан споменът за това *как* точно е станало заемането на въпросното място.

* * *

Всеки социален механизъм е персонален, той жадува възплъщение, хора, които някак не само да го олицетворяват и представляват, но и да го задвижват.

През най-активните „юбилейни“ десетилетия – 20-те и 30-те години на ХХ в. – се хвърля в очи дейността на акад. Михаил Арнаудов (1878–1978). Продуктивността и неизчерпаемата му енергия е добре известна; тук ще акцентираме върху нещо, което е убягвало не само от изследователския поглед, но дори от вниманието на самия учен, когато той е правил своите творчески и обществени равносметки; става дума за участието и ролята му при изграждането на Пантеона на българската литература и култура. Никак не можем да бъдем изненадани от *перманентното* присъствие на учения в (почти) всички юбилейни тържества по това време, като често той заема централното място в тях. Защо?

Точно е наблюдението, че М. Арнаудов е „подчертано адмиративна личност“¹¹. Важно за него е не само това, че по психологическия си натурел и структурата на личността си той не е критик-боец, изобличител и унищожител, а по-скоро – критик-адмиратор, утвърдител: „аз съм по натура склонен да утвърждавам доброто и ценното във всяка област на творчеството – поетическо, научно, художествено в един или друг смисъл, отколкото към отрицание, особено когато то се прави с един, бих рекъл, по-непримирителен дух... Въпросът е не за някакво предпочитане, а за вродени насоки на духа и на морала“¹². Между другото, различ-

¹⁰ По принцип юбилейният сборник е *един*, но в някои случаи те се мултиплицират – удвояват се, утраяват, дори учетворяват. Такъв е например случаят със С.С. Бобчев през 1921 г., когато се отбелязва 50-годишнината на неговата публицистична и обществена дейност; вж.: *Възхвала*. Сборник в чест на Стефан С. Бобчев. 1871–1921. Под ред. на Хр. Цанков. (С.: Държавна печатница, 1921). 268 с.; Петдесетгодишният юбилей на Стефана С. Бобчев. 1871–1921. Под ред. на К. Стефанов. С.: Печ. Гутенберг, 1921. 149 с.; Юбилеен сборник, издаден по инициативата на Юридическия факултет при Софийския университет в чест на С. С. Бобчев по случай петдесетгодишната му научна, публицистична и обществена дейност. С.: Държавна печатница, 1921. VII, 271 с.; *Юбилейна книга* в чест на Стефан С. Бобчев по случай 50-годишнината от обществено-публицистичната и книжевно-научна дейност. 1871–1921. – В: Славянски глас. Год. XV, кн. 14. С., 1921. 173 с.

¹¹ *Арнаудова И.* Михаил Арнаудов – човекът и ученият. Литературна анкета и характеристика. С.: Наука и изкуство, 1977, с. 101.

¹² Пак там, с. 157.

ните, дори диаметрално противоположни, „вродени насоки“ в критическия патос на М. Арнаудов и Б. Пенев стоят в основата на полемиката помежду им в 1918 г.¹³ Ясно е, че тъкмо критическият темперамент на М. Арнаудов е подходящият за утвърждаващия юбилеен механизъм.

Как и с какво ученият се включва в него?

Първо, М. Арнаудов е член на многобройни юбилейни комитети, като при това става дума съвсем не за формално, почетно присъствие, а за активна роля при подготовката и реализацията на повечето писателски юбилеи, а и не само на тях. Твърде често именитият и енергичен учен се нагърбва с организацията на един или друг юбилей, възглавявайки инициативния комитет – такива са случаите с отбелязване на 50-годишнината от смъртта на Иларион Макариополски през 1925 г., с 25-годишнината от смъртта на В. Друмев през 1927 г., на 60-годишния юбилей на К. Христов през 1935 г.¹⁴ и др.; не е учудващо, че М. Арнаудов се заема и с подготовката на съответните сборници¹⁵, като по този начин „акушира“ появата на редица текстове – статии, спомени и т.н.¹⁶

Второ, М. Арнаудов е автор на редица юбилейни и траурни речи, с които ученият не само „задава тона“ на съответното паметно тържество, но и „задава прочита“, ако можем да се изразим така, т. е. изковава и предлага „окончателни“ формулировки за съответното творчество и за значимостта на личността на юбиляря; тези преценки по-късно биват подеманни и развивани в различни изследвания и стават „обща места“.¹⁷

Трето, М. Арнаудов е ученият, който подготвя и чете юбилейния доклад на почти всички писателски юбилеи през 20–30-те години на ХХ в.; той е, който издава „вердикта“ и „вкарва“ юбиляря в канона.

¹³ За нея по-подробно вж.: Пак там, с. 100–101.

¹⁴ Ето какво научаваме от тогавашната преса: „На 27 октомври т.г. (1935 г. – Е.Д.), в София, ще бъде чествувана 60-годишнината от рождението на поета Кирил Христов. – За целта е образуван комитет в състав: проф. Арнаудов – председател, секретар – Н. Дончев и членове – Н. Лилиев, Дим. Подвързачев, Д. Азманов и Б. Савов. Изработена е програмата за тържеството, което ще се състои в Народния театър. – Ще говорят: г. проф. М. Арнаудов – За творчеството на Кирил Христов; г. Ботьо Савов – Кир. Христов и Ст. Загора. – Ще рецитират стихове артисти от Народния театър. – Ст.-Загорската дружба в София ще вземе дейно участие в тържеството.“ (Чествуване 60-год. на Кирил Христов (Програмата на тържеството). – В: Зора. № 4870. 22 септ. 1935, с. 8.)

¹⁵ Вж.: Иларион Макариополски, митр. Търновски. С., 1925; Климент Търновски – В. Друмев. С., 1927; и др. И тук (както, впрочем, и в другите юбилейни сборници с негово участие), М. Арнаудов е автор на пространни и оригинални изследвания: „Иларион Макариополски и българският черковен въпрос“ (Отд. изд.: С., 1925. 384 с.), „В. Друмев в Одеса. Неиздадени писма от 1859-1861 година“ (до Йосиф Дайнелов) и др.

¹⁶ Вж., например, нашата публикация: Пастир, книжовник, деец (С публ.: Митрополит Симеон Варненски и Преславски – Михаил Арнаудов. Писма). – В: Литературен вестник. 2004. № 25. 23–29 юни, с. 12–13. (Архив).

¹⁷ Вж.: Из речта на М. Арнаудов. – В: Обществена обнова. Год. I. 1919–1920. № 8–9, с. 406 (Реч на М. Арнаудов за 30-год. научна дейност на Ив. Шишманов); Оптимизма на Вазов. Реч, държана на траурното Вазово утро в Народния театър на 2 октомври 1921 г. – В: Слънце. Год. III. 1921. № 6–8, с. XIII–XVII (също в: Помен за Ив. Вазов..., с. 319–322), и др. Тук бихме могли да отнесем и направеното от М. Арнаудов по траурни, но неюбилейни поводи; вж., например: Йордан Йовков. 1884–1937. Литературен сборник. Под ред. на М. Арнаудов. С.: Факел, 1938. 104 с.

Четвърто, дори и в случаите, когато не е пряко замесен в един или друг юбилей, М. Арнаудов не пропуска възможността да отбележи чрез рецензии или отзиви появата на съответните сборници.¹⁸

Пето, М. Арнаудов е един от първите, които рефлектират върху значимостта на институцията на юбилея и схващат влиянието му върху националната култура. На 14 април 1935 г. в Народния театър се отбелязва двойния юбилей на Т. Г. Влайков – 70 год. от рождението му и 50-годишна творческа дейност. Моментът е добър повод за някои обобщения, още повече, че е натрупан завиден „юбилеен опит“: изминали са 15 години на активно функциониране на юбилейната институция. Тъкмо М. Арнаудов има правото на подобни обобщения; невъзможно е тъкмо той да не схване значението на юбилея за националната култура: „Този двоен юбилей означава крупна дата в летописа на нашето духовно и гражданско развитие, една висока точка в ръста на националното ни самосъзнание и в напредъка на българската литература“.¹⁹ Ясно е схванат интегративния, спояващ характер на юбилея: „Прославата на г. Влайков е израз на една истинска, на една сърдечна адмирация, която *обединява в обща радост и в благородна солидарност* (к.м. – Е.Д.) цяла мислеща България. – Доскоро ние не знаехме никакъв култ на издигнатата личност, никакво сериозно зачитане на духовния подвиг...“²⁰ Утвърдената нова традиция за прослава и адмириране на писатели и други културни дейци има несъмнено обществено значение и това ясно се схваща от съвременниците. М. Арнаудов ясно фиксира наличието на вече изградена, „зряла“ юбилейна традиция: „Днешният празник, продължение от няколко други празници в последните години...“²¹

И, шесто – последно по място, но не и значение: М. Арнаудов е очевидно-зрим пример за това как юбилейният механизъм, комуто той доброволно отдава време и енергия, прониква в „святая святих“ на творчеството, акумулира енергия и „кристализира“ в различни културни продукти – статии, студии, книги. Част от книгите на учения от тези години са писани или издадени по юбилеен повод – тези за Г. С. Раковски (1922)²², Иларион Макариополски (1925)²³, В. Априлов (1935)²⁴. Юбилеите започ-

¹⁸ Вж.: М. П. Юбилеен сборник на Славянското дружество в България (1999–1924). С., 1925. 188 с. – В: Българска мисъл. Год. I. 1925–1926. № 3, с. 347–348; М. П. Две юбилейни издания: България 1000 години (927–1927). Т. I. С., 1930. 1023 с.; В. Йорданов. История на Народната библиотека в София. По случай 50-годишнината ѝ (1879–1929). С., 1930. 360 с. – В: Българска мисъл. Год. VI. 1931. № 1, с. 71–72; и др.

¹⁹ Арнаудов М. Т. Г. Влайков: Пътища на мисълта и на дейността му. Реч при чествването на 14 април 1935 г. в Народния театър. – В: Тодор Г. Влайков. Литературно и обществено дело. 1865–1885–1935. Юбилеен сборник. Под ред. на М. Арнаудов и Г. Крънзов. С.: Юбилеен комитет, 1935, с. 5.

²⁰ Пак там, с. 5.

²¹ Пак там, с. 6.

²² Арнаудов М. Г. С. Раковски. Живот, произведения, идеи. С.: Държавна печатница, 1922. 290 с.

²³ Вж. по-горе, бел. 13.

²⁴ Арнаудов М. Априлов. Живот, дейност, съвременници (1789–1847). С.: М-во на народната просвета, 1935. VIII, 409 с.

ват да влияят на науката, като бързо се превръщат в мотив и „движеща причина“ на научни издирвания и книжовни инициативи. Ритъмът на юбилеите рефлектира в ритъма на науката.

* * *

Юбилейният механизъм, пуснат в движение в края на второто десетилетие на ХХ в., през 20-те и 30-те години е извънредно продуктивен и ефективен в България. Той като че захваща изтиканите от културата на преден план едни или други фигури и събития, като ги смесва и разбърква. Ведно се честват „живи и умрели“ – редуват се тържествени 100-годишнини на отдавна преминали в небитието исторически и културни фигури (на Г. С. Раковски през 1922 г., на В. Априлов през 1935 г., на Хаджи Димитър през 1936 г. и др.) с отбелязването на 25 и 50-годишни юбилеи на „нине здравствующи“ литератори и културни дейци; редуват се кръгли и не съвсем кръгли годишнини, отбелязване на годишнини от смъртта на един или друг деец с годишнини от рождението, юбилеи на бурна културна дейност с юбилеи на омиротворено пребиваване в отвъдното...

Търси се всеки възможен *повод за юбилей*.

Така „в движение“ се изгражда Пантеонът на националната култура, сплавя се миналото със съвременността, изковават се образците за бъдещето.

3. Народният поет: техники на увенчаване

Юбилеят *par excellence* в България, възпътената идея за юбилей – това е юбилеят на Иван Вазов, по-точно двата Вазови юбилея през 1895 г. и 1920 г.: съответно за неговата 25-годишна и 50-годишна творческа дейност. Тук няма да ни занимава интересната сама по себе си история на двата юбилея, нито историко-литературните детайли от творческата биография на писателя, митологизирани от юбилеите.²⁵ Ще ни интересува само едно – *обществената функция и роля* на Вазовите юбилеи, както и *начинът*, по който те се „вграждат“ в историята на българската литература.

²⁵ Сборниците с материали от Вазовите юбилеи вж.: Юбилеят на Ивана Вазов. (Тържествено празнуване 25-та годишнина от книжовната деятелност на Ив. Вазов, на 24-й септември 1895 год. в София). С.: Кн-ца Т. Ф. Чипев, 1895. 191 с.; **Прослава на Ивана Вазов**: сборник за тържествата и чествуванията на народния ни поет по случай 50 год. от неговата книжовна дейност / Състави по поръка на г-на министра на Народното просвещение Ст. Чилингиров. [С.:] Фонд „Иван Вазов“, 1921. 426 с. – Хронология на първия Вазов юбилей вж.: *Марковска М.* Летопис за живота и творчеството на Иван Вазов. Ч. I: 1850–1895. С.: Наука и изкуство, 1981, с. 585–652. – За различни аспекти на Вазовите юбилеи вж.: *Ангелов Б.* Първият юбилей на Вазов и европеизирането на литературната институция. – В: Краят на модерността? Култура и критика. Ч. III / Съст. А. Вачева, Г. Чобанов. Варна: Liternet, 2003, с. 77–94; *Георгиев Н.* Краевековно зачеркване. – В: Култура, 2000, № 16, 28 април, с. I–XXXII. (Приложение към в. „Култура“), и др.

Двата юбилея на Ив. Вазов изглеждат свързани помежду си, като че от първия „произтича“ втория; пълният юбилей през 1920 г. се вижда като осъществяване на пожеланията, отправени през 1895 г. към поета, за отпразнуване на 50-годишна творческа дейност.²⁶ Те обаче тъкмо „изглеждат“ свързани: юбилеите всъщност са различни по своя генезис, семантика и семиотика.

Различна е социално-психологическата атмосфера на двата Вазови юбилеи; в първия случай, през 1895 г., България е във възход, националният идеал изглежда близък и осъществим: Екзархията е отвоювала редица епархии в Македония и Източна Тракия, духовното единение на българите е постигнато, а политическата му капитализация се вижда като нещо непосредствено предстоящо. България се чувства млада и жизнена, и изглежда логично и исторически перспективно това, че на преден план се изважда младия, енергичния Вазов, а не стария П. Р. Славейков – символ на една вече отминала епоха. Впрочем, смъртта на Славейков през юли 1895 г. е повече от културно „навременна“, тя разрешава дилемата за това *кой точно* писател да бъде адмириран. Тук намират израз две характерни и любопитни особености на българските юбилеи. *Първо*, юбилярът се мисли като въплъщение, персонализация на някакви надличностни реалии; *в действителност се чества словото*, а писателят е повече или по-малко сполучливо негово въплъщение, олицетворение. *Второ*, ценностно значим е „живият“ юбилей, тъй да се каже, *юбилеят с присъствие*: българските юбилеи предполагат тъкмо *живия*, „наличния“ юбиляр – честването е неотнимаемо от чествания. Това косвено се потвърждава от някои замислени, но нереализирани юбилеи – като този на П. П. Славейков през 1912 г.: „Той не можа да дочака даже и малката почит, която готвеха да му изразят неговите почитатели с отпразнуването на 30 годишнината от неговата книжовна дейност“²⁷. Дали тук не можем да видим причината (или поне една важна причина) за неслучването на Пенчо Славейков като „стожер“ на българската култура и за „окончателната победа“ на Вазовия модел?

Смъртта отменя юбилея, а юбилеят подготвя за смъртта, „дарявайки“ безсмъртие.²⁸

За разлика от първия юбилей, през 1920 г. социално-психологическата атмосфера в България има други доминанти: минорност на настроението и „затваряне“ на историческия хоризонт. Умората на нацията кореспондира с вече стария (но все пак жив!) поет; в него тя ще подири

²⁶ Вж.: Юбилеят на Ивана Вазов. (Тържествено празнуване 25-та годишнина от книжовната дейност на Ив. Вазов, на 24-й септември 1895 год. в София). С.: Кн-ца Т.Ф. Чипев, 1895, с. 46, 53, 69–70 и др.

²⁷ Е. Г. † Пенчо Славейков. – В: Пряпорец. Год. XV. 1912. 31 май. № 119, с. 1–2.

²⁸ Срв. опасенията и предчувствията на Ив. Вазов, свързани с втория му юбилей през 1920 г.: „Знаеш ли, Шишманов, аз имам предчувствие, че няма да доживея до юбилея или че скоро след него ще умра. Запомни това и нека сега да минем на друг предмет“ – споделя поетът със своя „изповедник“ на 26 май 1920 г. (*Шишманов Ив. Дневник*. С., 2003, с. 315).

утеха за пропилените исторически възможности, несбъднати идеали и разнебитени надежди. Еуфорията на „големия“ Вазов юбилей през 1920 г. е немислима без атмосферата на социална потиснатост, на едва ли не национална депресия, в която господстващо чувство е това за обреченост, за прекършени национални пориви и помътнени „националните идеали“. За проникателния юбилей това е било видно още на момента: „Никога не съм мислил, не съм предполагал такъв небивал ентузиазъм, извикан от юбилея ми. (...) Никога духовното единение на нашия народ не се е проявявало в такава пълнота и сила, както сега. Тоя величествен избух на ентузиазъм! (...) Обяснявам си тоя изблик на народната благодарност и любов чрез психологическия момент, в който се намира България“.²⁹

Еуфорията е бягство от депресията, а националният поет се преживява като психотерапевт, който трябва „да поеме“ болка и вина.

И така, първият Вазов юбилей е юбилей на надеждата, на проекцията в бъдното, вторият – юбилей на раненото национално самолюбие, на затварянето в литературния блян.

По-нататък. Юбилеят през 1895 г. е спорен, извоюван (политически и творчески), а Ив. Вазов за мнозина тогава – и не само за политическите противници сред лагера на стамболовистите – е *самозванец*³⁰; обратно, юбилеят през 1920 г. е несъмнен, консенсусен в обществено, политическо и културно отношение.³¹

И двата Вазови юбилея са немислими (най-малкото – във формата, която са придобили) без политическо покровителство и подкрепа. В първия случай това е партията, към която самият Ив. Вазов принадлежи, това са приятелите и земляците – „румелийците“, както са ги наричали. Само година и половина преди това – докато на власт е Народнолибералната партия и Ст. Стамболов (до 19 май 1894 г.) – не можем дори да си помислим за увенчаване на един политически противник, пък бил той и „народен поет“...

²⁹ *Вазов Ив.* Събрани съчинения в 22 т. Т. 22. С., 1979, с. 199. (Писмо до Ив. Шишманов от 30 октомври 1920 г.)

³⁰ Пространния пасаж от юбилейната реч на Ив. Вазов, посветена на П. Р. Славейков (вж.: Юбилеят на Ив. Вазов..., с. 33–34), може да бъде тълкувана като литературен жест на „приемане на легитимност“. Тук самият юбилей косвено изразява обществено приемливо съмнение в легитимността на своето увенчаване: „Да, той, Славейков, трябваше да бъде жив сега, та той да стои на това място, достойно за него, за неговата побеляла от заслуги и трудове глава, той имаше *най-законно право* (к.м. – Е. Д.) да приеме лаврите на народната признателност!“ (Пак там, с. 34).

³¹ Идеята за юбилей през 1920 г. за първи път се изказва от Н. Начов в „Мир“ (Една бележита годишнина. – В: Мир. № 5900. 14 януари 1920 г.) и още на следния ден е подета от органа на народолибералите „Свобода“ – същият вестник, който през 1895 г. изсипва върху Ив. Вазов и съпартизаните му – управляващи народняци – ведра с ... благопожелания и ехидни коментари. Неочакваното единодушие между двата печатни органа очевидно е подействало благотворно за бързото популяризиране на идеята за юбилей: „Възбуден от два съвсем противоположни лагера, въпросът за втория, двойния юбилей на Вазова скоро се поде от останалия столичен и провинциален печат и вече към края на януарий за мене беше ясно, че психологическият момент е дошъл, че предложението на Н. Начова е намерило добра почва в сърдцето на българина“ (*Шишманов Ив. Д.* Иван Вазов за втория си юбилей. 24 октомври 1920. – В: Българска мисъл. Год. II. 1927, №№ 7–8, с. 465–466.)

Да обърнем внимание върху един детайл от юбилея през 1895 г. На една популярна снимка се вижда как на банкета в „Славянска беседа“ Ив. Вазов е заел полагаемото му се място в центъра, но между двамата Константиновци – Величков и Стоилов (да вметнем между другото, че името „Константин“ традиционно – като скрита „препратка“ към името на св. Константин Велики – е схващано като носител на държавната, имперската идея)³²; разположението на сътрапезниците не е случайно, то е внимателно предварително премислено, натоварено е знаково.³³ „Юбилярът завзе мястото си на трапезата – почетното място – между г-на министра председателя д-р К. Стоилова и г. министра на Народното Посвещение г. К. Величкова“ – научаваме от хрониката на юбилея.³⁴ Повече от любопитна и знаменателна е натурализацията на тази снимка: сядането на трапезата на юбилея се превръща в сядане на *трапезата на властта*: от 26 август 1897 г. до 18 януари 1899 г. Ив. Вазов е министър на просвещението в кабинета на К. Стоилов. „Ще бъде ли той (т.е. Вазов – Е. Д.) политик, то е негова работа и негово право“ – заявява Д. Ризов в наздравицата си на гощавката в „Славянска беседа“³⁵; знаменателно е, че тази идея се изказва публично *точно в деня* на юбилея. Юбилеят у нас като че дава право за политически статус и кариера, *ergo – юбилеят е власт*: той не просто легитимира властовите амбиции на юбиляря, а по-скоро като че „произвежда“ тези амбиции. Възможно е Ив. Вазов „по природа“ да не е имал властови амбиции, възможно е да му е „тежала“ министерската длъжност, това тук е без особено значение; неоспорим факт е обаче, че поетът е бил министър, че е станал такъв непосредствено *след* юбилея си, че той доброволно не си е подавал оставката, а е останал на поста си до края на управлението на народняшкото правителство на К. Стоилов (18 януари 1899 г.).³⁶ На какво се дължи неудържимият стремеж на българския интелектуалец към министерския пост?

„Народният поет“ в ответната си реч на поздравлението на К. Величков на банкета в „Славянска беседа“ вдига наздравица „...за тая интелигенция, блестящия отбор на която съм честит да видя тук на празника си, за тая интелигенция, в лицето на *най-висшия ѝ представител* (к.м. – Е. Д.), г-н Министра на Народното Просвещение, моят благороден приятел Константина Величков.“³⁷ Министърът на Просвещението се мисли като пръв интелектуалец, а щом за такъв вече е коронован Ив. Вазов, то е повече от естествено тъкмо той да заеме мястото на просве-

³² Снимката вж. в: Юбилеят на Ивана Вазов..., с. 64–65.

³³ Вж. черновата със схемата на разположението на участниците в гощавката, нахвърляна, по всяка вероятност, от член на организационния комитет на юбилея: НА-БАН, ф. 112К, оп. 1, а. е. 12, л. 36.

³⁴ Юбилеят на Ивана Вазов..., с. 55.

³⁵ Юбилеят на Ивана Вазов..., с. 64.

³⁶ За Ив. Вазов като политик вж.: *Велчев В.* Вазов като политически деец. – В: Слънце. Год. П. Кн. 4. Октомври 1920, с. 297–304. (Броят е посветен на юбилея на Ив. Вазов).

³⁷ Юбилеят на Ивана Вазов..., с. 59.

тен министър – политическият еквивалент на вече получените по време на юбилея титули³⁸; властовите интенции на българския език и тук предопределят определени социални и политически жестове.³⁹

Не се минава без трапезата на/с властта и при втория юбилей. Този път обаче тя е чисто символична и на най-високо равнище: „На 4 того (ноември 1920 г. – Е. Д.) Н. В. Царят даде банкет в Двореца в моя чест. Присъствуваше елита на софийската интелигенция – първия банкет в Двореца ... и много знаменателен по характера си“ – съобщава поетът на Ив. Шишманов не без гордост и чувство на достойнство.⁴⁰ Сега Ив. Вазов заема място не до министър-председателя, а непосредствено *до царя*, като така незримо се разиграва сюжетът „цар и патриарх“.

Двата Вазови юбилея се различават и по начина, по който са ориентирани *във времето*. Датата, на която е отбелязан първият юбилей, е 24 септември – денят, който стои под (уж) първата публикация на Ив. Вазов – „Борът“⁴¹; с други думи, той е ориентиран персонално и (квази)историко-литературно. Вторият юбилей през 1920 г. *по идея* се обвързва с годишнината от Независимостта на България⁴², т.е. е ориентиран *национално*, надперсонално. Едно от възможните, но неизявени послания на юбилея е това, че „народният поет“ е символ и екстракт на националната независимост, негово знаме.

³⁸ Интересното е, че за да може Ив. Вазов да заеме мястото на министър на просвещението, е било необходимо неговият приятел К. Величков *да се дръпне встрани*, тъй да се каже, като заеме друг пост – този на министър на земеделието и търговията (26 август 1897 г. – 23 ноември 1898 г.) в същото правителство на К. Стоилов. По този начин, самоотстранявайки се от дотогавашния си пост, К. Величков косвено и символично признава първенството на Ив. Вазов в ... интелектуалната, творческата сфера.

³⁹ По съвсем друг повод вече имахме възможност да говорим за властовите интенции на езика: „българският език мисли политическата властова позиция като връх на всяка мислима кариера“ (Димитров Е. Досието на Михаил Арнаудов. С.: Вулкан 4, 2007, с. 55, бел. под линия).

⁴⁰ Вазов Ив. Събрани съчинения в 22 т. Т. 22. С., 1979, с. 205. (Писмо до Ив. Шишманов от 7 ноември 1920 г.)

⁴¹ За поредицата фактически грешки и подмени около първия Вазов юбилей вж.: Ангелов Б. Първият юбилей на Вазов и европеизирането на литературната институция. – В: Краят на модерността? Култура и критика. Ч. III / Съст. А. Вачева, Г. Чобанов. Варна: Liternet, 2003, с. 77–79. Тези историко-литературни грешки и подмени (лесно проверими, разбира се, още на времето) са *симптом* за това, че има заден, символичен план на юбилея; мнимата годишнина е потребна за *нещо друго*. Институцията на юбилея, потребността от юбилей произвежда годишнината, юбилейната дата, а не обратното. Оттук очевидните (и за съвременниците, и за днешните изследователи) анахронизми и биографично-творчески манипулации: така и не става ясно каква точно годишнина се отбелязва – дали 25 години от първото написано стихотворение или от първата публикация, коя именно е тя и пр.

⁴² „Предложи се юбилеят да се отпразнува на 5 октомври (22 септ. ст.ст.) – деня, когато се провъзгласи независимостта на България“ (Шишманов Ив. Дневник..., с. 306, запис от 28 февруари 1920 г.); това се решава още на едно от първите заседания на Юбилейния комитет. По-късно датата на юбилея е изтеглена във времето, като се избира 24 октомври: целта е да може да се придаде всенароден характер на юбилея (денят е неделя), а и „за да вземе участие в тържествата и учащата се младеж“ (Прослава на Ивана Вазов..., с. XII).

За това още не може и да става дума през 1895 г.; тук, както казахме по-горе, ясно се долавя партийно-парциалното, румелийско-регионалното. Да се спрем накратко върху последното; това е дважд по-оправдано поради безразличието, което се отдава на този въпрос.

Григор Начович (1845–1920) ни разказва за един свой разговор с директора на „Роберт колеж“ в Цариград Уошбърн, добре запознат с българските дела покрай многобройните български възпитаници на колежа, следното: „Уошбърн прибави, че отдавна бил убеден, че ако румелийците били за Съединението, причината била, че те се надявали да имат първенстващата роля в уголемената България. Те често говорили на г-н Уошбърна, че българите от Княжеството са диви, безграмотни, че българската интелигенция е съсредоточена в Румелия и че Съединението трябва да се направи, за да се уредят работите в княжеството от румелийците“.⁴³

Случайно или не, но тъкмо румелийците „уреждат работата“ и с юбилея на Ив. Вазов: те издигат неговата кандидатура (Д. Ризов), те осъществяват цялата „пиар кампания“ (Ив. Говедаров), осигуряват институционалната подкрепа (К. Величков) и гарантират върховното партийно-държавно благоволение (К. Стоилов). Невъзможно е да си представим Вазовия триумф и признание без непосредствения партийно-приятелско-землячески контекст.

Тук е налице един важен биографично-смыслов паралелизъм между Иван Вазов и Екзарх Йосиф I: тъкмо „румелийците“ са тези, които определят неговият избор на 24 април 1877 г. – при равенството в гласовете за двамата кандидати за заемане на вакантния престол на отстранения Екзарх Антим I, митрополитите Григорий Доростоло-Червенски и Йосиф Ловчански, решаващият глас принадлежи на видния пловдивски представител Стоян Чомаков и нему най-вече се дължи изборът на втория български екзарх, родом от Калофер; разделенията и в предосвобожденската епоха, и далеч след нея, следват не толкова линията на идейно или социално противостоене, колкото гребена на Стара планина... Като стана дума за това, да отбележим мимоходом, че при изследванията на околоосвобожденската епоха е недопустимо „отмислянето“ на извънредно важни механизми за регулация на традиционното общество; ако за българите дори от началото на XXI век съвсем не са безразлични въпросите, свързани с регионална, родова или приятелско-корпоративна обвързаност, то защо, на какво основание на дейците от средата и втората половина на XIX век се вменяват изключително идеологически и класови идентификации?

Преодоляването на партийно-регионалната парциалност на подкрепата при прославата на Ив. Вазов през 1895 г. (при цялата завоювана

⁴³ Начович Гр. Из дневниците / Съст. А. Пантев, Н. Игов. С.: УИ „Св. Климент Охридски“, 1999, с. 60.

вече от поета популярност) става чрез вкарването на юбилея в пространството на Парламента – един съвсем оригинален ход в българската юбилеиада. С това, изглежда, се цели придаването на общонационален характер на юбилея; и наистина – какъв по-естествен фон за „народния поет“ от Народното събрание? В действителност тук става дума за *етатизация на юбилея* още в самото му зараждане: държавата иззема функциите по извяване и подреждане на Пантеона на българската литература и култура. Държавата проявява политически интерес към литературата, с което признава политическото значение на българската литература.

Общият знаменател между двата Вазови юбилея е точно този: държавата в лицето на парламента и на правителството (и с благословията на „най-важния фактор“ – княза/царя) като *върховен съдник и адмиратор*.

„Венец“ на държавната намеса и санкция в съдбата на „народния поет“ е обявяването му за такъв със *закон на Народното събрание*. Това в България се приема за нещо разбираемо от само себе си, за нещо ясно, което не подлежи на проблематизиране; още братът на поета и негов „универсален наследник“ Борис Вазов отбелязва, че „по повод на втория му юбилей – за 50-годишна книжовна дейност и 70-годишна възраст – поетът беше провъзгласен чрез законодателно решение на Народното събрание за **народен поет**, единствен случай, откакто съществува България. Всъщност това решение само потвърди титлата, която българската общественост, без никакви решения и чествувания, беше вече дала на поета още преди първия му юбилей (1895). Когато се кажеше „народний поет“, всички разбираха, че се касае за Иван Вазов“.⁴⁴

Историко-литературните данни и преценки в спомените на брата на поета не могат, разбира се, да бъдат приети за „чиста монета“, но още по-малко могат да бъдат разглеждани като някакво съзнателно произведено отклонение от истината. Не, така си спомня не само Б. Вазов, дори не само неговото поколение: *това е обществено-утвърдението, валидният спомен*. Нека разгледаме поотделно и просветнем твърденията на брата на поета.

Вярно е, че провъзгласяването е единствен акт в нашата история, който обаче не учудва никого; у нас *не е* удивително това, че Парламентът *чрез закон* провъзгласява някого за народен поет. Това обаче е единствен акт не само в историята на България, но, изглежда, изобщо в световната история и култура, наш, български „принос“ – пренос на парциално-своето в универсално-чуждото. За да схванем колко абсурден акт е всъщност той, нека го просветнем: да си представим само, че Държавната дума в Русия провъзгласява Ал. Пушкин за народен поет, или пък че в Американския Сенат се води дебат относно творчеството на Хемингуей, да речем: как ли Сенатът би го разпознал като „народен писател“? Немислимо и непредставимо.

⁴⁴ Иван Вазов в спомените на съвременниците си / Под ред. на Г. Димов и Хр. Йорданов. С.: Български писател, 1966, с. 71.

Това, че даден акт е единствен, съвсем не говори за неговата изключителност като някакво недостижимо постижение, по-скоро то ни говори като за *симптом*.

Да поразсъждаваме върху това, че титулът „народен поет“ е присъден чрез закон. Какво е законът?

Законът *универсализира*, предписва нещо, което трябва да е валидно за всички при всички обстоятелства: Ив. Вазов се обявява като единствен български народен поет *навсякъде и завинаги* – „и нине, и присно, и вовеки веков“.

Законът е норма, при това *безусловна*: онова, което е предписано в закона, не подлежи на тълкуване, а изисква безусловно изпълнение – независимо от вкусове и предпочитания. Незнанието на закона не отменя неговото спазване.

Законът *репресира*: формулирайки дадена норма, законът по идея закриля спазващите нормата и репресира онези, които я отхвърлят – независимо дали репресията е физическа или чисто морална; законът *ex definitio* маргинализира онези, които го проблематизират или отхвърлят.

С други думи, ако е законно да се смята, че Вазов е народен поет, то също тъй е *незаконно* да се смята, че той *не е* народен поет.

Литературният дебат става част от правото и „отдел“ на държавната администрация.

Впрочем, ето текстът на самия закон: „По случай двойния юбилей на поета Иван Вазов – петдесет години от книжовната му деятелност и седемдесетгодишнината от рождението му – българският народ, ценейки високо заслугите към отечествената книжнина, култура и общественост на своя велик син, *провъзгласява го за народен поет* (к.м. – Е. Д.) и в знак на признателност определя му едновременно дарение от сто хиляди лева. – Това дарение и цялото имотно състояние на Иван Вазов, както и сам той лично, се освобождават от всякакви данъци и повинности“⁴⁵

Законът е приет като „Решение“ на XIX Обикновено Народното събрание, взето на 22 юни 1920 г., на 33-то заседание от I-та извънредна сесия и утвърдено с Указ № 73 на цар Борис III, издаден на 1 юли 1920 г.

Веднага трябва да уточним, че идеята за законодателно регламентиране на титула „народен поет“ принадлежи на министър Ст. Омарчевски и тя е изказана от него в дебатите по законопроекта някак с въодушевление, във „възторг“: „Аз ви моля предложението, което предоставям на вашето просветено внимание, да бъде гласувано за чест на българския народ и за чест на поета единодушно с аklamация“⁴⁶; непосредствено след това министърът прочита своята редакция на законопроекта. Всъщност проектът, внесен в Народното събрание, не включва пасажа

⁴⁵ Държавен вестник. Год. XLII. № 81. 14 юли 1920, с. 3. Също: Прослава на Ивана Вазов..., с. 32.

⁴⁶ Прослава на Ивана Вазов..., с. 8. (Дебатите по законопроекта вж.: Пак там, с. 8–31.)

за провъзгласяването на Ив. Вазов за народен поет; автор на проектозакона, както и на мотивите към него, е Ив. Шишманов – това ясно се вижда от запазените чернови в архива на Ив. Вазов⁴⁷.

Дебатът в Народното събрание е знаменателен с едно: с това, че изобщо е възможен. Парламентарните „литературоведи“ (независимо от различните им идейни платформи) изхождат от една и съща негласно споделяна предпоставка: в Народното събрание може да се говори за литература и нейните йерархии, понеже най-висшето назначение на литературата е политическата употреба, литературата е слугиня на политиката.

Както винаги, все пак има *точно един* трезвен глас – този на социалдемократа Д. Нейков: „Аз се обявявам решително против онази част от предложението на г. министра на народното просвещение, в която е казано, че Иван Вазов се обявява от Народното събрание, чрез предложение или закон, безразлично, за народен поет. Г.г. народни представители! Не сме ние (...), които можем да се произнасяме за неговите качества и да кажем: народен или антинароден поет е той. Това, г.г. народни представители, е работа на други учреждения, това е работа на Академията на науките в България, това е работа, ако щете, на самия български народ. Оставете народния поет да бъде признат за такъв от днешните и бъдещи поколения на България. Недейте създава един лош прецедент...“⁴⁸.

Прецедентът (навярно в планетарен мащаб) обаче е създаден с лекота: парламентарната компетентност (и не само през 1920 г. у нас) се мисли като връх на всяка възможна компетентност. Освен „висшите“ съображения, инициативата на министър Омарчевски има и съвсем прозаична подплънка – нуждата от аргументирана мотивировка на народния (всъщност държавен) дар: за да възнаградят Ив. Вазов с определена сума, политиките решават законодателно да го титуловат като народен поет. Текстът си има подтекст:

В България парите вървят заедно с титул, не с труд и заслуги.

Въпросът тук не е в това, че Ст. Омарчевски е имал едно или друго отношение към Ив. Вазов, въпросът не е във „възторжеността“ на почитателя-министър или обратното – в пресметливото му желание да „употреби“ поета; проблемът е там, че *това отношение е обществено-санкционирано*, че разбирането на политика за нормалност в отношенията му с твореца (писателя) е предмет на национален консенсус. Проблемът не е в това, че политикът иска да дава оценки „от последна инстанция“ на твореца, проблемът е в това, че самият творец няма нищо против подобни механизми на оценяване! И наистина, нито Ив. Вазов, нито най-искрените му и проникновени познавачи и адмиратори (Ив. Шишманов, М. Арнаудов и т.н.) са изказвали поне недоумение от решението на Народното събрание...

⁴⁷ НА-БАН, ф. 112К, оп. 1, а. е. 13. Проектът на Ив. Шишманов носи названието „Закон за национално дарение на народния поет Ив. Вазов“ и е публикуван в: Прослава на Ивана Вазов..., с. 7.

⁴⁸ Прослава на Ивана Вазов..., с. 26.

В културата, знаем, нищо не е линейно-еднозначно; и тук политическото има своя необходим контрапункт: формиращата се в България свободна интелектуална общественост. Ако трябва да изтъкнем *само едно* име – изключение от принципите на „регионализма“ и „партийността“, това, разбира се, е *Иван Шишманов*. По-късният приятел и изповедник на Вазов още при първия негов юбилей през 1895 г. има централна роля при изработване и прокарване на *философията на юбилея*, в надмогването на партийно-народняшката *Kulturpolitik*. Той е *човекът с визия*.

Но не е само той, разбира се: в организационните комитети на първите два юбилея (Фотиновия през 1894 г. и Вазовия през 1895 г.) срещаме почти едни и същи имена – председателят на Българското Книжовно дружество В. Д. Стоянов (председател и на инициативния комитет на първия Вазов юбилей), Ив. Шишманов (подпредседател на същия комитет), Ал. Константинов и др.

И така, Вазовите юбилеи и увенчаване все пак са *проект на националната култура*, който обаче е реализиран от партийно-политически механизми и възможности за влияние.

По принцип българската култура „работи“ точно тъй: тя не предлага ясни механизми за социално утвърждаване на твореца (писателя, учения и т. н.) *извън* властовите (партийно-политически) механизми, тя не дава *свободни* коридори за признание, поради което е тъй трудно постигането на обществен консенсус относно каквото и да било литературно или културно постижение: няма всеобщо призната скала на ценностите, обективно признато мерило за постижения, няма безусловно утвърдена литературна награда и т. н. Безпартийният (в политически и творчески смисъл на думата) творец е обречен и (предварително) отречен. И затова е така, както е...

* * *

Вазовите юбилеи формират българската *матрица на юбилея*: целта на следващите по време празнувания на годишнини е постигането на известно „вазовоподобие“ – колкото по-близо стои един юбилей до Вазовия дори и по чисто външните си белези, толкова по-значим е той.

Неповторимият Вазов юбилей от 1920 г. е частично повторен само година по-късно, още приживе на поета: в познатия вече модус и в същия приповдигнато-тържествен стил се чества 50-годишната дейност на Стефан Бобчев (1853–1940); „вазовоподобието“ тук се подсилва от отдавнашните близки отношения с „народния поет“ и известния паралелизъм в тяхната дейност. Видян от перспективата на времето, цялостният ефект от Бобчевия юбилей е по-скоро леко комичен – поради това, че същата „форма“ е наложена на едно все пак по-друго „съдържание“. Каквито и да са заслугите на известния литератор, публицист, юрист и лидер на славянофилството у нас, все пак поредицата от посветени му юбилейни сборници леко понатежава... Интересно е, че „Вазовият модел“ – отбелязване на 50-годишна дейност и 70-годишнина – е буквално повторен през 1935 г. от

Тодор Г. Влайков. И тук на почит е *юбилейната нумерология*: 1865–1885–1935 (при Ив. Вазов съответно: 1850–1870–1920).⁴⁹

Неповторими и неповторени от никого обаче остават поне два важни детайла от Вазовия юбилей през 1920 г.: *манифестацията* и *увенчаването*.

Идеята за всенародното честване на Ив. Вазов е въплътена чрез шествието пред дома му същия ден следобед; това по идея е втора част от програмата на юбилея. Поетът, заедно с министър Омарчевски и членовете на юбилейния комитет, от балкона на дома си приема овации от преминаващите долу по ул. „Раковска“ колони.⁵⁰ Ето редът на шествието: „1. основни училища, 2. прогимназии, 3. гимназии, 4. специални училища, 5. военно училище, 6. университет, 7. културни дружества, 8. войскове части от Софийския гарнизон“⁵¹. Редът символично пресъздава идеята за израстването на народа пред лицето на „народния поет“; „народът“ чрез манифестацията адмира своя *духовен вожд*. Поетът е в знаково горна, висша позиция; той обглежда *отгоре* своето паство, пред погледа му зримо се явява смисълът на неговото дело. Вождът не само олицетворява народното единство; той като че го създава.

Но какво правят тук войсковите части? Едва ли някой от сценаристите на юбилея е искал тъй да олицетвори максимата на Френсис Бейкън за това, че „знанието е сила“. По-скоро така се символизира изместването на „центъра на властта“: армията, чрез която в течение почти на десетилетие нацията цели осъществяване на „националния идеал“, сега припознава поета като „главнокомандващ“ и така препотвърждава извършения културен преврат на 27 ноември 1919 г.

Увенчаването на Ив. Вазов става на тържеството в Народния театър същия ден сутринта. Ето как и в какъв ред: „6. Ректорът на университета *Методи Попов* прочете адреса на университета и съобщи, че Вазов се провъзгласява за първия доктор по славянска филология. Но този възторг се примеси със сълзи от болка и умиление, щом 7. *д-р Каранджуров*, асистирал от две македонски девиси в народна носия, прочете адреса на македонците, и, когато едната положи сребърен венец върху посребрената глава на юбиляря. Болката беше усилена, когато 8. *проф. Д. Михалчев* прочете адреса на тракийци, а 9. *д-р П. Вичев* прочете трогателно адреса на добруджанци“.⁵² Главата на поета е увенчана със „сребърен венец от Македония с десет лаврови трилистника, на които личат имената: Костур, Куманово, Битоля, Прилеп, Скопие, Охрид, Воден, Сяр,

⁴⁹ Срв.: Тодор Г. Влайков. Литературно и обществено дело. 1865–1885–1935. Юбилеен сборник. Под ред. на М. Арнаудов и Г. Крънзов. С.: Юбилеен комитет, 1935. 344 с.

⁵⁰ Вж. снимката на този момент: Прослава на Ивана Вазов..., с. 16–17.

⁵¹ Прослава на Ивана Вазов..., с. XXI–XXII.

⁵² Прослава на Ивана Вазов..., с. XXIV.

Велес, Шип, Дебър, Кратово“.⁵³ Макар и поднесен от македонската емиграция, от режисираната последователност при поднасяне на приветствията към поета се вижда, че *de facto* той е увенчан от „България извън България“.

Ето как нацията символично се обединява във венеца на поета.

* * *

След година Младежкото македонско дружество „Братя Миладинови“ се прощава с Ив. Вазов, като казва в некролога си, че той „отнесе със себе си несбъднат блян – да види Македония свободна“.⁵⁴

Юбилеят на поета през 1920 г. е определян като „най-големия културен празник през късия свободен живот на България“.⁵⁵

Така чрез юбилея и смъртта Ив. Вазов е положен в центъра на българската култура като нещо по-голямо от това, което той всъщност е.

Текстът представлява част от подготвяния труд на автора „Социология на българската литература“

⁵³ Прослава на Ивана Вазов..., с. 237.

⁵⁴ Помен за Ив. Вазов..., с. 79.

⁵⁵ Прослава на Ивана Вазов..., с. 81.